

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ
ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

Ову књигу Филолога уредили
М. ПАВЛОВИЋ Р. БОШКОВИЋ М. ПЕШИКАН

Секретар
Ж. СТАНОЈЧИЋ

Књ. XXX — св. 1—2

БЕОГРАД
1973

Д. ГОРТАН—ПРЕМК

(Београд)

О ЕВОЛУТИВНИМ ТЕНДЕНЦИЈАМА АКУЗАТИВНИХ СИНТАГМИ БЕЗ ПРЕДЛОГА У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

1. У еволуцији српскохрватског акузатива без предлога¹ запажају се два процеса: губљење једних семантичко-синтаксичких категорија и развијање других, нових.

Показаћемо укратко ове процесе пратећи их, колико је то могуће, хронолошки.

2. У општесловенском језику, претпостављамо, постојала је општеиндоевропска категорија акузатива без предлога којим се означавао циљ каквог кретања казаног управним глаголом. И она се већ у њему морала губити, што закључујемо из чињенице да је нема, или готово нема, у историјском периоду словенских језика². И у старом српскохрватском језику³ налазимо само трагове оваквог акузатива; исп.:

¹ У књизи Акузативне синтагме без предлога у српскохрватском језику (Библиотека Јужнословенског филолога, нова серија, књ. 2, Београд 1971, изд. Института за српскохрватски језик), којој је циљ био семантичко-синтаксичко испитивање ових синтагми, у првоме реду ради утврђивања њиховог стања у савременом језику, дошла сам, при разјашњавању развитка појединих семантичких категорија, до извесних општијих закључака о еволуцији српскохрватског акузатива и његовом односу према акузативима у другим словенским језицима синтетичког типа деклинације; њих ћу овом приликом, скупљене на једном месту, изнети у основним цртама.

² Исп. F. Miklosich, *Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen*, Wien 1883, 328—329. и, напр., *Сравнительно-исторический синтаксис восточнославянских языков*, Москва 1968, 118.

³ Под старим српскохрватском језиком подразумевамо језик од првих писаних споменика до Вука Стеф. Караџића. У овом је периоду егзистирало више књижевних језика од којих су неки развијени под већим страним утицајем, неки под мањим, неки више везани за народни језик, неки мање, но ми ћемо за испитивање еволуције акузативних синтагми узимати примере, углавном, из језика везаних за дијалекте територије на којој су поникли, односно из оних који представљају више народни језик, а мање књижевни манир.

Stolni grad svoj *Indiju* došad (Život Aleksandra Velikog), Pak on grede *dvore* Kožulove (A. Kačić)⁴.

До губљења ове категорије дошло је, и у нашем језику, и у другим језицима, под утицајем експанзије предлошко-падежних конструкција. Наиме, локалним акузативом без предлога означавао се циљ кретања уопште, без одређивања да ли се крајња тачка кретања налази у унутрашњости појма с именом у акузативу, или на његовој површини, или пак у његовој околини и сл.; предлошко-падежне везе смењују овај акузатив због унутрашње језичке потребе за ближом детерминацијом локалних односа.

3. И адвербне временске синтагме с недетерминисаним акузативом без предлога типа *властелинъ вечеръ да не позиваетъ се* готово су се изгубиле још у доисторијској епоси словенских језика, односно још у доисторијској епоси развила се обавезна детерминација временских појмова. У историјском периоду српскохрватског језика могу се наћи само ретки остаци овакве употребе: *Kratka ti je tvoja čas, a večer povehneš* (Ranjinin Zbornik), *Sunce vrhu nas dan sja, a večer zapada* (M. Vetranić).⁵ Ова обавезна детерминација имена временских јединица у акузативу (исп. *što вече* су га позвали) уследила је као последица промене значење временског акузатива у словенским језицима — недетерминисани акузатив означавао је само временску јединицу без прецизирања о којој се ради у низу могућих, док се детерминацијом издваја, одређује према каквом познатом моменту, анафорским указивањем на њега, баш она јединица у току које долази до вршења радње. Паралелно с овим функцију првобитног, широко схваћеног временског одређивања преузимао је акузатив с предлогом *y*⁶ (*властелинъ вечеръ да не позивает се > *властелин у вече да не позива се*).

4. У општесловенском језику, и у свим старим словенским језицима, постојала је посебна семантичко-синтаксичка врста акузатива без предлога у синтагмама с глаголима који означавају какав процес саопштавања, мишљења, осећања. Нпр.: *Svima nje stvorenja hoću govoriti*

⁴ Примере типа: *petnajst dan gre školu* (из чакавског) и *ako dojdeš črnogoru* (из кајкавског) не треба мешати с овом категоријом јер су ови акузативи само формално без предлога; они су резултат познате гласовне промене губљења почетног *v* у речима, односно губљења предлога *v* у чакавским у кајкавским говорима.

⁵ У чакавским споменицама овакви примери су нешто чешћи а и данас се у овом дијалекту могу срести и у оним случајевима у којима се не мора помишљати да су резултат губљења предлога *v*.

⁶ Исп. М. Ивић, Из проблематике падежних временских конструкција, Јужнословенски филолог XXI, 188—196.

(M. Marulić), Pripovijedajući *krštenje* pokorno (Bernandin), Čestite *glase* reći kraljeviću (Dž. Palmotić), Piši *uzrok* moga truda (J. Konavelić), Čuvši *smrt* koga prijatelja (P. Posilović), Poče misliti svoj opaki *život* (J. Filipović), Adam . . . plakaše . . . *dobrotu* rajsku pomišljajući (Starine), Sve zvijeri zemaljske *njega* će saznati (P. Vitezović), Požali *nedragost* našu (Spom. srp., XV v.).

Значење ових акузатива специфично је и са синхроничног гледишта необично је. Наиме, у савременом српскохрватском језику уз глаголе који означавају какав процес саопштавања, као *говорићии*, *ирићоведати* или *иисаи* и сл., појмом с именом у акузативу означава се оно што се изговара, износи, и то што се изговара, износи именује се увек као акустичка представа, као оно што се писањем ствара и сл., док се у старом језику објектом могао означавати и сам садржај онога што се изговара односно садржај о коме се пише (исп. *говорићии ираве речи* и *иисаи иисмо* : *говорићии не сиворења* и *иисаи узрок ируда*); уз глагол *чуи* у савременом језику објектом се означава акустичка представа или акустички извор, а не предметни садржај онога што се аперцепира (исп. *слушати звоњаву* и *чуи звоно* : *чуи смрт иријаијеља*); уз глагол *мислићии* може стајати само унутрашњи објекат (*мислићии мисли*, што је, свакако, више фразеолошки обрт него синтаксички спрег), док је у старом језику објекат могао бити и појам о коме се концепција ствара (исп. *мислићии свој ојаки живот*); уз глагол *сазнаи* данас се објектом могу означити само општи појмови, као нпр. *истиина* (исп. *сазнаи истиину* : *сазнаи Исуса*, из старог језика); општи се појмови, као *истиина*, *глујоси* и сл., такође данас, могу јавити као објекти и уз већину глагола ове врсте значења (нпр. *говорићии истиину*, *чуи разне глујоси* и др.), али они у овим синтагмама имају више карактер унутрашњег објекта или прилошке глаголске одредбе него објекатске допуне⁷.

5. Свим овим синтагмама из старог језика заједничко је то што се у њима именом у акузативу означавају предметни садржаји управ-

⁷ „Именичке лексеме које се остварују као објекатске допуне уз глаголе говорења (*говорићии истиину*, *иријаине сивари*, *глујоси*, *гадоси* и сл.) указују неминовно на комплексан, акустичко-смисаони феномен. Пошто на то указују, оне према глаголу комуникативне радње врше функцију унутрашњег објекта. Интерпретацију у смислу унутрашњег објекта илустрuje, поред осталог, и чињеница да се у појединим случајевима објекатска конструкција врло лако преобраћа у квалификативно-прилошку (нпр. *говорио је иамеине сивари* — *говорио је иамеино*“, како је моју формулацију о експликативном акузативу кориговала М. Ивић (О објекатској допуни глагола комуникативних и интелектуалних радњи, Зборник за језик и књижевност, књ. I, 27—32, Титоград 1972).

них глагола, а не представе које се глаголским процесом стварају, аперцепирају или конципирају. С обзиром на овакво значење ове смо објекте назвали експликативним објектима.

6. У савременом српскохрватском језику предметни садржаји оваквих глагола означавају се само предлошко-падежним конструкцијама: најчешће везом *о* + *локалтив* (*говориши о њеном стварању, ишсаши о узроку, слушаши о њој, мислиши о живоју*), ређе везом *за* + *акузатив* или *на* + *акузатив* (*чуши за смрт, мислиши на њу*), што, свакако, зависи од значења сваке синтагме појединачно.

7. Напоредну употребу предлошко-падежних конструкција и акузатива за означавање глаголског предметног садржаја налазимо од раног периода историје српскохрватског језика, нпр.: *Дође . . . ро-klisijař i govori mi za rabote i za trǔgovce i za slobodu* (XIV v., Mon. serb.), *O drugome da govore, dok ga rane i obore* (V. Došen). Ова напоредност знак је да се категорија експликативног акузатива морала почети нарушавати још у доисторијској епоси српскохрватског језика, највероватније још у прасловенској епоси. А да је употреба експликативног акузатива прасловенска особина, закључујемо из тога што примере оваквог акузатива налазимо у свим старим словенским језицима⁸; према општој семантици индоевропског акузатива, може се закључити да је експликативни акузатив наслеђен још из праиндоевропског⁹. Но, какво је да је његово порекло, чињеница је да је њега било у свим старим словенским језицима и да се он у свим њима постепено губио, свакако, под утицајем експанзије предлошко-падежних веза уопште¹⁰.

8. У вези с експликативним акузативом поменућемо и примере типа: *Kad mrtvaca плаћу . . . тамо poteci i sam proплаћи* (XV v., glag. rukopis), *Puk ju sedam dana плака* (M. Marulić), код којих су могућа два значења: прво, можда је и овде акузатив употребљен за означавање предметне представе на које се односе радње ових глагола односно представе које изазивају ту радњу, плакање, и , друго, можда је овде у питању само посебно значење овога глагола — *оилаквиваши некога*,

⁸ Исп., нпр., А. А. Потебня, Из записок по русской грамматике, Москва 1958, 295—296; Т. П. Ломтев, Очерки по историческому синтаксису русского языка, Москва 1956, 257. и даље; Д. Сергеевна Станишева, Винительный падеж в восточно-славянских языках, София 1966, 34—42.

⁹ Исп., нпр. K. Brugmann, Abrégé de grammaire comparée des langues indo-européennes, Paris 1905, 466.

¹⁰ Примере са неодређеним заменицама типа *говориши свашша, мислиши нешто* не треба схватати као експликативни акузатив, јер у њима немамо синтаксичке објекте, већ само обличке, тј. ове су синтагме резултат тежње ка индексинабилности ових заменица у нашем језику.

нарицајти за неким, до кога је дошло или депрефиксацијом или семантичким развојем простога глагола.

9. Примера експликативног акузатива, дужни смо да кажемо, има, додуше не честих, и у новијем језику, нпр.: *Мајке немам да јој јаде кажем* (Вук, Народна пема), *Пошљи мене осам ђевојака, / Уз ђевојке дванаест талаца, / Које тебе њишем* (И.), или *Причао ми је цео свој животи* (Из говорног језика), али они у њему не представљају продуктивну синтаксичку категорију, већ устаљене обрте којима се придаје понешто и експресивног садржаја.

10. У историји српскохрватског језика евидентно је и губљење акузативних синтагми с двоструким објекатским односом, и оних с двојним акузативом — типа *учиши ђака њесму*, и оних с предикативним акузативом — типа *џостави га сџарешину*. Ове се синтагме од синтагми објекатских односа разликују двома синтаксичко-семантичким особеностима: прво, у њима имамо два објекатска односа према истом управном глаголу (док у објекатским имамо увек само један) и друго, у њима је други објекат везан не само за свој управни глагол већ и за појам првог објекта (док је у објекатским веза увек непосредна, директна). Ова двострука и индиректна семантичко-синтаксичка зависност релевантан је услов за остваривање значења синтагми с два објекта.

11. Синтагме с двоструким објекатским односом у старом српскохрватском језику лексички су ограничене. Синтагме с двојним акузативом јављају се уз глаголе *учиши* (*научиши*, *џоучиши*), *молиши* (*замолиши*), *џишати* (*зџишати*, *уџишати*) односно уз глаголе који означавају различите процесе говорења, саопштавања, обраћања којима се остварује контакт са објектом, нпр.: *Науџиће нас рите своје* (Leks. Bergandina Splićanina), *Molim te ovu stvar* (Š. Menčetić), *Redovnici . . . роћеше га питати узрок* (M. Zorićić). Појам с именом у функцији првог акузатива у овим синтагмама означава лице ангажовано контактом казаним управним глаголом, а појам с именом у функцији другог акузатива ближе одређује, допуњава садржину или намену глаголског процеса; први објекат означава увек живо биће, а други неживе појмове; и ова обавезна диференцијација у рангу појмова, сматрамо, доприноси и диференцијацији у значењу.

12. Већ од првих споменика јављају се у синонимској употреби с овима и синтагме у којима је место другог акузатива употребљен који други падежни облик (датов, предлошко-падежна веза *о + локаитив*, *за + акузатив* или др.): *Da čeda svoja strahu Вођију науџиши* (Domentijan), *Molimo te mnogo o sem* (Starine).

Синтагме с двојним акузативом нису жива и продуктивна категорија ни у нашем ни у другим словенским језицима; оне се у савременом српскохрватском језику употребљавају углавном уз глагол *учићи*, *научићи*.

13. Две су могуће претпоставке о губљењу ових синтагми: једна, по којој су оне ишчезавале престанком утицаја старословенског језика, и, друга, по којој је до њиховог губљења дошло из унутрашњих језичких разлога. Друга је вероватнија; објаснићемо је. У синтагмама с глаголима *молићи* и *ишћати* један од акузатива је увек био експликативни акузатив, који се у нашем језику, као и у другим словенским језицима, губио већ од првих писаних споменика, а његово губљење значило је и губљење једног од акузатива у овим синтагмама и његово замењивање којим другим падежом или предлошко-падежном везом, а оне су, пак, могле за собом повући и синтагме типа *учићи некога нешто* и сл. Осим овога, свакако треба имати у виду и губљење уопште двојних беспредлошких падежних конструкција у словенским језицима¹¹.

14. Лексички је ограничена и категорија синтагми с предикативним акузативом; оне су се јављале, углавном, уз глаголе: *чинићи* (*учинићи*), *поставићи*, *зватићи*, *нарећи*, *иматићи* и сл.; нпр.: *Mi tebe dilnici činimo naših molitav* (Starine), *Jezik digne do nebesa, boga svoga da prikoru, što čovika njega stvori* (V. Dosen), *Postavi me veljega župana* (XII v., Mon. serb). *Postavi me naslednika* (XV v., Povelje Lj. Stojanovića), *Nedostojna sebe naricaše* (Domentijan), *Vojvodu mene imate* (I. Gundulić).

15. Основне су семантичко-синтаксичке карактеристике ових синтагми: прво, у функцији њихових управних чланова јављају се гла-

¹¹ Спорно је и порекло ових синтагми и у словенским и у балканским језицима. Њихов се настанак у науци објашњава, углавном, утицајем грчког, непосредним или преко старословенског (исп. F. Miklosich, op. cit., 389; K. Sandfeld, *Linguistique balkanique*, Paris 1930, 201—202), Но, ми смо ипак склони да помишљамо и на то да су оне могле постојати, као продуктивне или потенцијалне, у словенским језицима уопште, и да је њихова употреба у балканској језичкој средини само подстакнута и оживљена. Овој хипотези иде у прилог: прво, то што је по правилу у функцији једног од зависних чланова ових синтагми био експликативни акузатив, који је због свога специфичног значења био за управни глагол везан колико синтаксички толико и семантички (отуда и могућност његове употребе уз рефлексивне глаголе, исп.: *Tvoj se zakon poučih* — F. Miklosich, op. c., 389. или у чешком, *Modiliti se Otčenase* — F. Travníček, *Mluvnice spisovné češtiny Praha 1951, 1225*), и који је, опет због такве семантике, могао дозволити успостављање у истој синтагми и другог акузативног односа; и друго, чињеница да су у словенским језицима постојале и друге двојне падежне конструкције.

голи са недовољно одређеним семантичким садржајем који уопштено значе — доводити какав појам у везу са извесним стањем, положајем; друго, појам с именом у другом акузативу семантички допуњује садржај управног голагаола и означава о каквој се вези ради, у какав се положај доводи појам првог акузатива; и треће, и појам првог и појам другог објекта најчешће означавају жива бића, с тим што први означава посебану индивидуу, а други категорију за коју се она везује.

16. Мада су ове синтагме у старој језику биле продуктивна синтаксичка категорија, ипак се врло рано синонимично њима почињу јављати и синтагме с предикативним инструменталом или с предлошко-падежном везом за + акузатив уз глаголе *чинити* и *поставити* и сл., или с предикативним номинативом уз глаголе *звати*, *назвати* и сл.: *Nemojte činiti kući moga oca kućom od prodavac (D. Ranjina). Stvorio te je čovikom na sliku i priliku svoju (N. Leaković), Kraljicom te svojom нарекао (I. Gundulić).*

17. Категорија предикативног акузатива постојала је у свим старим словенским језицима¹², и у свима њима она се временом губила¹³. Узроке њенога губљења, свакако, треба тражити у унутрашњим језичким процесима: с једне стране, у тежњи за формалним диференцирањем различитих семантичких односа (јер ова два акузатива нису исте семантичке вредности — један је у тешњем интерсинтагматском семазиолошком односу са управним глаголом због његове недовољно одређене семантике, а други поред падежног означава и предикативни однос) и, с друге стране, у губљењу експликативног акузатива (који је у синтагмама са глаголима *казати*, *разумети*, *чути* и сл. био у функцији другог зависног члана, те је његово губљење значило и губљење ових предикативних синтагми, што је могло имати за последицу нарушавање ове системе уопште)¹⁴.

¹² И настанак предикативног акузатива, као и настанак двојног акузатива, довођен је у везу са утицајем грчког језика преко старословенског. Ми се с тиме не бисмо сасвим сагласили, и склони смо да верујемо да је ово једна од опште-словенских категорија коју је утицај старословенских текстова односно балканске језичке средине могао учинити само интензивнијом.

¹³ Исп., нпр., Л. А. Булаховский, *Русский литературный язык первой половины XIX века*, Москва 1954, 332.

¹⁴ Од ових синтагми треба разликовати оне са придевом у функцији другог објекта — *сребрно седло не чини коња добра*, јер у њима придевска реч као други објекат не означава само акузативни предикативни однос већ врши и функцију атрибуцк-прилошке одредбе. Оваква је њихова функција и допринела томе да се код њих тенденција ка губљењу мање запажа.

18. Недетерминисани адвербни акузатив без предлога временског значења, као што смо већ рекли, изгубио се још у доисторијској епоси, односно још у доисторијској епоси развила се његова обавезна детерминација (уз одговарајућу измену значења). Но и употреба овога детерминисаног адвербног акузатива временом се лагано сужавала. Током историјског развитка српскохрватског језика јасно се може пратити постепено продирање генитивских синтагми у адвербну временску категорију; исп. *Da se daje vsaku godinu crky* (XV v., Mom. serb.), *Slušati misu svaku nedelju* (I. Nenadić), *Čoek u srcu miran nije, a svaki dan види да nije ništor vjerovito* (I. Gundulić), *Jednu noć mogla bi smrt mi doć* (N. Nalješković), *И овъ часъ* кои гдна краља Тврѣтка и вашъ листь примисмо (Повеља из 1423. г., Љ. Стојановић) — али: *Ne samo svake godine, nego i vise puta preko godine* (F. Lastrić), *(H)ote slućiti svake nedelje jednu misu za naše grihe* (XV v., Mon. croat.), *Ka (koprena) se tće sijeh dana* (M. Vertanić), *Hodi izbrani segaj ćasa*, gdje se milos božja zove (I. Kanovelić) — уз напомену да је у старом језику употреба синтагми са именом веће временске јединице (*година, месец, недеља*) готово једнако честа и у акузативу и у генитиву, док је употреба синтагми с именима мањих временских јединица (*дан, ноћ, јуџро, час* и сл.) неупоредиво чешћа у акузативу, што, свакако, говори о томе да је генитив продирао прво у синтагме типа *сваку годину*, а касније у синтагме типа *свако јуџро*.

Могућност употребе и акузативних и генитивских адвербних временских синтагми имамо и у савременом српскохрватском језику. Што се пак тиче нормативности њихове употребе може се закључити ово: имена већих временских јединица углавном се не употребљавају у акузативу (није обично *џрошлу годину је много џуџовало*, већ — *џрошле године је много џуџовао*), а имена мањих временских јединица могу се употребити и у акузативу и у генитиву (исп. *свако вече одлази у шейћу : сваке вечери одлази у шейћу*)¹⁵.

19. Процес продирања генитивских синтагми у адвербну временску категорију, односно процес сужавања употребе акузатива у овој категорији изазвали су семантички разлози. Наиме, генитивом се озна-

¹⁵ Интересантно је напоменути да се запажа извесна зависност употребе акузатива односно генитива од типа одредбе која стоји уз име временске јединице; нпр. ако је одредба атрибутског, квалитативног карактера, име временске јединице готово по правилу се јавља у генитиву (*оног џролейћег дана*), а ако је одредба придевска заменица *неки, нека, неко*, име временске јединице чешће се употребљава у акузативу (*неко јуџро*), синтагме типа *сваки дан, свако јуџро, овај дан* и сл. употребљавају се и у акузативу и у генитиву, итд.

чавао, и означава се, временски период чије границе нису тачно одређене, а као такво се време баш и схватало, и схвата, када су у питању дужи временски периоди или имена временских периода у множини (исп. *долазио је ове године* и *долазио је ових дана : што јуџро је дошао, овај час сџиџсе*)¹⁶. Овај се процес одвијао у историјском периоду српско-хрватског језика¹⁷.

20. Све акузативне категорије које су се изгубиле, или се губе, имале су једну заједничку семантичко-синтаксичку особеност — ши року, недовољно детерминисану семантику односа појма с именом у акузативу према управном глаголу: у адвербним просторним синтагмама појам у акузативу одређивао је циљ кретања уопште без детерминације његове крајње тачке; у адвербним временским синтагмама недетерминисани акузатив означавао је само временску јединицу без прецизирања о којој се ради у низу могућих; у синтагмама с експликативним акузативом појмом у акузативу означавао се само предметни садржај какве представе односно оно што је у вези са глаголским процесом, а не посебан појам, представа и њен директан однос с управном речју; у конструкцијама с двоструким објекатским односом семантичко-синтаксичка веза другог акузатива сасвим је недетерминисана, индиректна, обавезно успостављена преко појма првог акузатива; у адвербној временској категорији с детерминисаним акузативом појам с именом у акузативу био је неодређених граница, поготову када су у питању дужи временски периоди. Губљење ових синтагми значило је елиминисање из акузативне категорије свих недовољно детерминисаних и индиректних односа.

21. Процес ширења употребе акузатива истога је смисла, само је усмерен у другом правцу, и значи: обухватање акузативном категоријом свега што је у директном односу са глаголском радњом односно сваког појма у синтагми на који је глаголска радња управљена, који је у директном контакту са њом и који је непосредно и у целини ангажован као пасиван или у пасивној улози.

22. Две су основне категорије које су се у неким својим реализацијама прелиле, или се преливају, у акузативну категорију — генитивска и дативска.

¹⁶ М. Ивић, оп. с., 192—195, претпоставља да су асоцирање на време без тачно одређених граница могле изазвати одредбе, као *йрошли*, *минули* и др., углавном саграђене од временских прилога и партиципа, но ми ипак сматрамо да је дужина временског периода имала пресудну улогу у семантичком приближавању акузативне и генитивске категорије.

¹⁷ Експанзија генитива није једнаког интензитета у свим словенским језицима; нпр. у руском је незнатна.

¹⁹ Јужнословенски филолог, XXX

23. У општесловенском језику¹⁸, а и у праиндоевропском¹⁹, генитив је, између осталог, био везан и за глаголе који, најопштије речено, значе процесе којима се успоставља одређени однос субјекта према објекту, односно којима се одређује однос субјекта према објекту; то су глаголи: *гледаји*, *желеји*, *искаји*, *ишћайи*, *молији*, *чекаји*, *звайи*, *чуваји*, као и још неки сличне семантике. И у старословенском уз велики број оваквих глагола јављао се и акузатив и генитив у функцији објекта и, што је нарочито битно, са истим значењем²⁰. Исто је и у споменицима других старих словенских језика,²¹ исто је и у старом српскохрватском језику, исп.: *Što godi činiš, čovječe, čini i gledaj konca* (Zbornik razl. stvari), *Žudio jest diela putenoga* (S. Matijević), Од насъ верѣ просишь (повеља из 1423. г., Љ. Стојановић), *Pitam zakona vašega* (XVI v., Mon. croat.), *Ako biste nami ne virovali, pitajte vaših ljudih* (XVIII v., Starine), *Molim vas i svih onih* (Т. Maretić, Jezik dalmatinskih pisaca XVIII vijeka), *Koga čaca* сви чекамо (Дубровачки зборник од год. 1520), *Možesh zovnut i ženskoga uha* (М. А. Reljković), *Da pazi ijednoga tabora aliti ijednoga grada* (М. Divković) — са генитивом, поред: *Ni huloga голу glavu za njegovu pitaj slavu* (V. Došen), *Tko Popivu pita* (М. Držić), *Čekajući blaženo ufanje* (F. Glavinić), *Gledaje nje svitlost svi se zamamiše* (М. Marulić), *Sluš'mo dakle duhovnike i glas božji od njih čujmo* (J. Kavanjin), *Mladinac niki za ženu poželi ju* (F. Glavinić) — са акузативом.

24. Паралелна употреба акузатива и генитива у истом значењу уз ове глаголе у старом српскохрватском језику сведочи о томе да је акузатив почео продирати у ову генитивску категорију још у доисторијској епоси, вероватно још у општесловенском. Разлог овој експанзији акузатива треба тражити у промени схватања семантичких веза у овим синтагмама, односно у губљењу партизивног или сличног генитивског значења у њима²².

25. У српскохрватском језику изразит је и процес губљења словенског генитива, односно процес ширења употребе акузатива иза негативних глагола. Још од првих споменика налазимо паралелну употребу

¹⁸ А. Меје, *Общеславянский язык*, Москва 1951, 373—374.

¹⁹ К. Brugmann, *op. c.*, 461—462.

²⁰ Исп. К. И. Ходова, *Система падежей старославянского языка*, Москва 1963, 59—65.

²¹ Исп., нпр., F. Trávníček, *op. c.*, 1198.

²² Овај процес ширења акузатива није завршен у свим говорима српскохрватског језика; остатака употребе генитива има још увек у Бачкој, у Мачви и уопште у западним штокавским говорима.

и акузатива и генитива у овој позицији, и у истом значењу; исп.: Ne kažite mně *céne* činiti kako vlahu (Mon. serb.), Nigdar jine *postelje* ne pozna nere голу zemlju (Starine), Sad *odjeće* sve od svile, nije seljanke, ka ne čini (I. Gundulić), Oni, koji našega *jezika* ne razume (V. Došen), Crkveni službenici . . . da ne poželiju grda *dobitka* (Katekizam), Po naravi ne može *ploda* činiti (M. Dobretić), Ne znaju *klina* zaoštriti (M. A. Reljković), Ne more podnositi *posta* (S. Matijević), поред: Ми не знамо . . . *вашу ипечатъ* (Љ. Стојановић, повела из 1423. г.), Ne bih ja pri roka poželil *smrt* (Š. Menčetić), *Potribna* k tomu *slova* ne mogah činiti napraviti (P. Vitezović), Ne bi za ništo *pravu* prilomila *viru* (H. Lucić), Na pomoć onim, koji vele dobro *latinsku knjigu* ne razumiju (I. Bandulović), Koji ne poznava *vrjednost* i *dobrotu od one stvari* (A. Kašić) — уз две констатације: прва, да су генитивски облици фреквентнији од акузативних, и друга, да је претежан број примера у акузативу са детерминисаним објектом.

26. У новијем језику, треба нагласити, употреба акузатива упадљиво је већа од употребе генитива; однос је приближно овакав: 17⁰/₀ генитива: 83⁰/₀ акузатива. Такође треба нагласити да употреба ових двају облика није произвољна, већ зависи од посебних семантичко-синтаксичких услова у синтагми, односно од детерминисаности и недетерминисаности објекта. Одсуство семантичко-синтаксичке детерминације условљава упадљиво већу употребу генитива, мада не спречава ни употребу акузатива (исп. Нијесмо кадри *мира* чинити, Бук: Неће слати *замјеницу* дужду, Љубиша). Детерминисаност објекта јасно потенцира употребу акузатива (нпр. Благо оном који у таквом метежу не изгуби *свијест* свога *иљмена* и *величанство* свога *имена*, Љубиша), а степен те условљености зависи од врсте детерминације; нпр. потпуну или готово потпуну условљеност имамо када је детерминација извршена квалификативним генитивом или квалификативним којим другим зависним падежом, а приметну, мада не сасвим доследну када је детерминација извршена атрибутом (што објашњавамо недовољном специфичношћу саме семантике атрибута и могућношћу јављања семантички праних придева као атрибута).

Употреба генитива може бити условљена и партитивним значењем целе синтагме — када се наглашава потпуно одрицање обухватања објекта глаголском радњом (нпр. Нећу вам, господо, *новца* ни *једнога* узети, Љубиша). Употреба генитива је чешћа и у устаљеним фразама, у којима се начелно боље чува старије стање (*ти речи* нисам проговорила и сл.).

27. У негативним реченицама у којима је предикат глагол *немајѝи* ситуација је сасвим друкчија; у њима се употреба генитива веома добро чува, и у старијем и у новијем језику. Интересантна је чињеница да је у њима тенденција ка ширењу употребе акузатива незнатна; интересантно је такође да су и у њима сви објекти у акузативу готово редовно одређени, детерминисани.

Сама семантика глагола *немајѝи* објашњава чување словенског генитива у синтагмама овога типа; глагол *немајѝи* значи одрицање имања, најчешће поседовања објекта, и то одрицање је такво да се одриче имање и најмањег дела, и трунке, и трага, што семантички условљава партитивност или употребу генитива.

28. Процес губљења словенског генитива није истог интензитета у свим словенским језицима; у старословенском се генитив по правилу употребљава иза негативних глагола, али је засведочена и употреба акузатива, и то не у малом броју²³; у источнословенским језицима акузатив се јавља, мада не често (нешто је чешићи у новијем периоду)²⁴; у западнословенским језицима употреба акузатива је веома мале, занемарљиве фреквенције²⁵, а исто је и у словеначком. Но, без обзира на фреквенцију употребе, словенски генитив у свима њима нити је имао нити има неку посебну семантичко-синтаксичку вредност, друкчију од акузатива у истој позицији; он је само морфолошко обележје синтагме с негативним глаголом, а не знак каквог партитивног или аблативног значења (које је, свакако, морао имати у општесловенској епоси, и које је свакако још у тој епоси почео губити).

Српскохрватски језик свакако је у губљењу словенског генитива најдаље отишао²⁶ (не узимајући у обзир македонски и бугарски, који имају сасвим друкчији систем деκлинације). Ово се тумачи утицајем грчког језика, преко старословенског, као и утицајем балканске језичке средине уопште. Можда би се могло помишљати и на утицај вулгарног латинског језика и романских језика уопште, нарочито када је у питању

²³ Isp. A. Vaillant, *Manuel du vieux slave*, Paris 1948, 176—177; P. Вечерка, Синтаксис беспредложног родителног падежа в старославянском языке, Исследования по синтаксису старославянского языка, Прага 1963, 204.

²⁴ Исп. Грамматика русского языка, изд. АН СССР, Москва 1960, II том, део I, 121; Т. П. Ломтев, Грамматика белорусского языка, Москва 1956, 221; А. О. Загородский, Грамматика украинской мови, Киев, 1955, 30.

²⁵ Isp. F. Trávníček, *op. c.*, 1206—1207; H. Grappin, *Grammaire de la langue polonaise*, Paris 1949, 105.

²⁶ Али не у свим својим говорима; централни новоштокавски говори (Мачва, Босна, Херцеговина) морфолошки нешто боље чувају словенски генитив.

језик наших западних крајева. Но сви ови страни утицаји могли су само подржати процес до кога је дошло из унутрашњих језичких разлога. Мислимо да је и само изједначавање семантичко-синтаксичке вредности словенског генитива са акузативном објекатском категоријом могло, пре или касније, довести до његовог губљења, тим више што је партитивни генитив жива и продуктивна категорија, а на њу асоцира словенски генитив²⁷.

29. Обема генитивским категоријама које су се развиле у акузативну заједничка су два семантичко-синтаксичка момента: изостајање физичког, или схваћеног као таквог контакта глаголске радње са објектом и изостајање физичке обухваћености објекта у целини глаголским процесом, у првима због саме семантике управних глагола (видети, питати, молити и сл.), у другима зато што до радње не долази јер се она негира. А изгледа да су баш остваривање физичког контакта и обухваћеност објекта у целини били релевантни елементи за некадашњи, прасловенски семантички садржај акузатива, и да се све оно што није у физичком контакту са радњом или све што није у потпуности обухваћено њоме схватало као делимично, партитивно, генитивско.

Продирање акузатива у ове позиције имало је као нормалну последицу и извесну промену у схватању акузатива уопште, односно утицало је на ширење његове семантичко-синтаксичке вредности од појма који је у физичком контакту са радњом и који је њоме обухваћен у целини ка односу појма који је у непосредном контакту са радњом и који је директно ангажован њоме.

30. Овакво ширење схватања акузативног односа, с једне стране, и познато сужавање дативске категорије, с друге стране, условили су колебање извесних дативских синтагми између дативске и акузативне категорије, односно створили су могућност да се однос појма коме је намењено вршење неких врста глаголских радњи схвати као однос посебне врсте ангажовања. То су, углавном, синтагме с глаголима: *лагати*, *савештовати*, *јомагати*, *служити*, *сметати*, *судити*, *говети*, *избегавати* и још неке, као и извесне реченице с логичким субјектом типа *вољт му је* или реченице типа *слава мајци зајада*; и све се оне још од раног периода историје српскохрватског језика јављају и у облику с дативом и у облику с акузативом. Исп.: *Mislíće da im lažeš* (V. Došen):

²⁷ О негативним реченицама у којима је објекат заменица када означава нешто неодређено (*ништиа*, *нешто*, *што* и сл.), а предикат било који глагол, чак и глагол *немати*, нисмо говорили зато што оне због тежње ка индеклинабилности ових заменица, односно тенденције ка искључивој употреби акузативних облика не пружају праву слику стања словенског генитива.

Da (oči) od zmiје *ribu* lažu (I.); Cerkov savetuje *tebi* (J. Rajić): *Narod* valja savetovati (D. Obradović); Bogъ pomaže tvojemu *carъstvu* (XII v., Mon. serb.): Zvonimir . . . počе *dobre* pomagati (Let. popa Dukljanina); Na odĉjaniје sluŹeŹtimъ svetomu *hramu* semu (XV v., Mon. serb.): SluŹićemo sasvim kraljevu *velikost* (M. Marulić); Niktor neće *nam* smetati (P. Vuletić): Nije pogodio . . . da jedna parna *drugu* smeta (Poljički statut); Ako li kъto sije prĉtvorī, (da) *mu* bogъ sudi (XII v., Mon. serb.): Ne jimite suditi *nikogare* (Źića otaca); *Ovima* je briga dana . . . čuvat (J. Kavanjin): A muŹ joj se smije; da on Źali, ni briga *ga* nije (M. A. Reljković); I dopade *knezu* hiŹa (XVI v., Mon. croat.): Primismo odъ rečenoga kneza . . . Źto *ni* dopade dobitъja (1439. g., Mon. serb.).

Примери из старога језика не показују неку виднију разлику у значењима синтагми с дативом и с акузативом. Изгледа да се она касније развила, и још се развија у савременом језику. Заправо, зближавање, изједначавање семантичких односа у овим дативским синтагмама с акузативном објекатском категоријом довело је до продирања акузатива у њих, а тек је затим у току паралелне употребе датива и акузатива, накнадно дошло до извесног диференцирања у значењу синтагми с дативом и синтагми с акузативом. Што се тиче ових синтагми у савременом језику може се следеће констатовати: прво, међу синтагмама с дативом и с акузативом постоји семантичка разлика, али она није ни генерална, ни обавезна; код неких глагола је боље изражена, као код глагола *savetivati* (у смислу „давати одређен савет“ с дативом и „бити нечији саветодавац“ с акузативом), *ipomagati* („пружати, упућивати помоћ“ с дативом и „помагати трајније, свестраније, помагањем утицати на стање објекта“ с акузативом) и још понеких, код неких слабије, као код глагола *lagati*, док је код глагола *smejati* готово и нема (овај се глагол с допуном у дативу претежно употребљава у источном делу, а с допуном у акузативу у западном делу територије српскохрватског језика); и, друго, уколико употреба датива односно акузатива није условљена посебним значењем синтагме и уколико употреба није територијално ограничена, изгледа да су синтагме с акузативом нешто фреквентније.

31. С обзиром на то да двојну рекцију ових глагола налазимо у старом српскохрватском језику, можемо закључити да је до ње, односно до развијања акузативне рекције, дошло још у доисторијском периоду. Да ли је ње било и у прасловенском, тешко је рећи, мада има индикација које говоре у прилог томе (нпр. губљење датива уз глагол *suditi* у многим словенским језицима, и још по који појединачан случај, као прелазак синтагми типа *moliti se nekomе* у *moliti некога*).

Шире развијање објекатског односа из наменског значења посебне врсте једна је од специфичних особина српскохрватског језика. До ње је дошло из унутрашњих језичких разлога — због промене схватања и наменског и објекатског односа (а, свакако, и због развијања нових значења, као код глагола *судити*, или *служити*), мада се у овом процесу не смеју искључити и утицаји балканске језичке средине уопште. Процес ширења употребе акузатива запажа се, нарочито у новије време, и у појединачним случајевима, као што су нпр. синтагме: *користиш ти и прилику*, *користиш ти годишњи одмор*; *свираш ти клавир*; *играш ти шах*; *вежбаш ти скалу* и још неке.

32. Елиминисање недовољно детерминисаних и индиректних односа из акузативне категорије општесловенски је процес и готово је завршен у свим словенским језицима. И процес ширења акузативне категорије захватио је све словенске језике (наравно — посматрају се само језици са синтетичком деклинацијом), али је он у њима и различите снаге и различите ширине. Најинтензивнији је баш у српскохрватском језику, али не једнако у свим његовим говорима; централни говори морфолошки чувају неке црте старијег стања, док остали показују у овоме смислу већу прогресивност, што је разумљиво с обзиром на веће могућности за иновационе процесе у суседству са другим говорима, посебно са балканском и европском језичком средином.

33. Да завршимо одређујући смисао еволуције ових синтагми. Све промене које су се извршиле и које се врше показују тенденцију развијања семантичке вредности акузативног односа од односа појма који је у физичком контакту са глаголском радњом и који је њоме у целини обухваћен (што се може узети као првобитно акузативно значење) ка односу појма који је директно ангажован глаголском радњом као пасиван или у пасивној улози (што је, управо, значење акузатива у новијем језику).